

DONOSI LI DRUGI SVJETSKI RAT EMANCIPACIJU ŽENA U KOPRIVNIČKU PODRAVINU? PRIKAZ ŽENSKIH AKTIVNOSTI I POLITIČKE PROPAGANDE U KOPRIVNIČKIM NOVINAMA I LITERATURI

WAS THE EMANCIPATION OF WOMEN IN KOPRIVNICA ANE PODRAVINA RESULTED BY SECOND WORLD WAR? A SURVEY OF FEMALE ACTIVITIES AND POLITICAL PROPAGANDA MENTIONED IN LOCAL NEWSPAPER AND PUBLISHED STUDIES

Maja Blažek

Studentica povijesti i kroatistike
Filozofski fakultet Zagreb
blazek80@yahoo.com

Primljeno/Received: 5. 11. 2007.

Prihvaćeno/Accepted: 7. 11. 2007.

Rad ima dvije pozitivne recenzije

Stručni rad

Professional paper

UDK/UDC 323.22 (497.5-35) 32-05

SAŽETAK

Uzimajući za polazište pojam ženske emancipacije, rad je usmjeren ponajprije na analizu onih aktivnosti žena koprivničke Podravine tijekom Drugoga svjetskog rata koje spominje literatura i dostupne tiskovine toga vremena. Proces emancipacije promatra se s obzirom na način političkog osvješćivanja, prisutnost žena u javnoj sferi, njihovu zastupljenost u ratnoj djelatnosti te poimanje morala i moralnog ponašanja. Time se utvrdilo da se žena kao politički subjekt različito interpretirala tijekom rata, ovisno o političkoj frakciji i njezinim ideološkim potrebama, te da žene unutar NOB-a nisu bile zastupljene u vodećim političkim i vojnim strukturama u jednakom omjeru kao muškarci. No budući da promjene strukture mentaliteta kao uvjeta ostvarivanja konačne emancipacije teku u okvirima tradicionalnog društva, postaje jasnije zašto se ustalio mit o ravnopravnosti.

Ključne riječi: emancipacija, Koprivnica, Podravina, žena, Narodnooslobodilačka borba, mit o ravnopravnosti, Nezavisna Država Hrvatska, politika, moral, Hrvatska seljačka stranka, tradicija

Key words: Emantipation, Koprivnica, Podravina, Woman, Yugoslav People«s Liberation War, Partisan Myth of Equality, Independent State of Croatia, Politics, Morality, Croatian Peasant Party, Tradition

Pojam političke ravnopravnosti žena i muškaraca nije tekovina suvremenog društva. Naime, Deklaracija o pravima žena i građanki, zapravo pismo Olympes de Gouges upućeno 1791. Mariji Antoaneti, tako predlaže rodno izjednačavanje u političkoj i zakonskoj sferi u onom obliku koji je u većini zemalja ostvaren tek u 20. stoljeću. S druge se strane ženska emancipacija promatra u sklopu feminističkog pokreta koji je shvaćen kao jedna od posljedica industrijske revolucije zapadnih zemalja, a njegov se razvoj načelno analizira kroz tri vala - prvi val smješta se u 19. st. koje obilježava borba sufražetkinja za pravo glasa, početak drugog vala datira od šezdese-

tih do osamdesetih godina dvadesetog stoljeća te se veže uz pitanja rodne ravnopravnosti, organizacije masovnog pokreta, promjene zakonodavstva, pojave ženskih i feminističkih časopisa, edukacije žena, a treći val traje od osamdesetih godina prošlog stoljeća do danas i u svojim se postmodernističkim teoretskim razmatranjima približava queer teoriji, postkolonijalnoj teoriji, transnacionalizmu i mnogobrojnim drugim suvremenim teorijama. No treba napomenuti da navedenu kronološku klasifikaciju prvog i drugog vala nije moguće primijeniti na problematici predstavljenoj ovim radom jer bi njome nastala nejasna razdioba na pojave prema kojima je ovaj kraj »«napredniji»« od ostatka svijeta i one u kojima »«zaostaje»«¹, zbog čega bi, prema mome sudu, mogle nastati pogrešne interpretacije.

»POLITIKA SE UVUKLA U KUHINJU«

Pravo glasa hrvatskih žena nisu prvi na dnevni red postavili komunisti, nego Hrvatska seljačka stranka i Stjepan Radić (Ustav Neutralne seljačke republike Hrvatske iz 1. 4. 1921. tako jamči ravnopravnost žena i muškaraca).² No u pojedinim radovima bivših lokalnih sudionika Narodnooslobodilačke borbe zapisano je sljedeće:

»...bilo je uvriježeno mišljenje da se žena ne smije baviti javnim i političkim radom, te da joj je mjesto kod kuće. Dugogodišnja Mačekova propaganda protiv komunizma stvorila je u nekim selima nepovoljnu klimu za takvo shvaćanje, pa prema izvještajima Marice Zastavniković od 26. XII. 1943. »na novo oslobođenom teritoriju ima mnogo slabosti, a to je zato što je teritorij ogroman, ljudi su svi zajedno u nekim rodbinskim ili kumovskim odnosima«, a terenskih radnika - partizana - bilo je malo. Žene u mnogim selima imale su zastarjela shvaćanja, to je s njima trebalo posebno raditi. Na uvjeravanje Marice Zastavniković da žene i omladina preko 18 godina imaju pravo glasa, neke su žene izjavile... »da to ne valja, jer tako rade komunisti«...»³ Žensko društvo Hrvatsko srce percipirano je kao »malograđanska organizacija« koja »nije mogla imati utjecaja na klasno i političko osvješćivanje žena«.⁴ S druge strane, ne spominje se HSS-ova aktivistica i književnica Mara Matočec, veliki borac za ženska prava i opismenjivanje seoskih žena,⁵ koja svoje političke poglede iznosi i u *Podravskim novinama* 1939. godine. Protiveći se stajalištu da samo učene žene dobiju pravo glasa, ona napominje:

»Ako bi se ostvario zakon, trebao bi dati ista prava svim ženama i javnim radnicama, ali i majkama!... Mi žene, bez razlike staleža, tražimo, da nam se to pravo dade. Jer ako će se na tomu štogod poraditi onda neka se dade svima, a žene to zaslužuju i više, nego neki muškarci.

Ali se mi moramo pripremiti! Treba što više širiti pismenost. Sve žene neka se ove zime prihvate posla. Ona koja znade, neka nauči onu koja ne zna. A kojima nije moguće druge poučavati, neka dadu koji dinar za knjige i pisači pribor za siromašne učenice. Mi bismo sve morale nastojati i učene i neučene da nijedna naša sestra ne ostane nepismena i neuka.«⁶

¹ Uvodni dio usporedi s Barbara Webster-Jancar, *Women & Revolution in Yugoslavia 1941 - 1945*, Denver, Colorado 1990.

² Suzana Leček, »«Dosada se samo polovica hrvatskog naroda borila»«, *Hrvatska seljačka stranka i žene (1918.-1941.)*, *Historijski zbornik*, LIX., Zagreb, 2006., 93-139, str. 95.

³ Božena Loborec, *Sudjelovanje žena koprivničkog kraja u NOB-u (Prilozi za povijest NOB-a)*, *Podravski zbornik*, »82., Koprivnica 1982., 58-74, str. 58, i Ante Dobrila Pepo »«Prilozi za povijest koprivničkog kraja»«, Koprivnica, 1983., str. 153. Loborec taj citat preuzima iz knjige Ante Dobrile.

⁴ Loborec, B., 1982., str. 58.

⁵ Mira Kolar-Dimitrijević, *Mara Matočec: Hrvatska književnica - seljakinja i njen rad na socijalno-političkom i kulturno-prosvjetnom polju u okviru seljačkog pokreta braće Radić*, Koprivnica - Zagreb, 1993.

⁶ Mara Matočec, *Hrvatice i pravo glasa*, *Podravske novine*, br. 44, Koprivnica, 4. studenoga 1939., str. 1.

Mara Matočec nije unutar HSS-a nikako bila usamljena u tim svojim nastojanjima⁷, radovi vezani uz emancipaciju žena unutar NOB-a (uključujući i one za prostor obuhvaćen ovom temom) korijene političkog osvješćivanja uglavnom vide u prosvjedima radnika i radnica.⁸ Takvo pozivanje na radničke štrajkove u Koprivnici može začuditi u odnosu na podatke da je na tom području prije rata seoskog stanovništva bilo 76%, a radništva 14% (od kojih 33% žena, dakle, pretpostavlja se da je političko osvješćivanje žena u sklopu seljačkog pokreta prije rata moglo biti masovnije od onog unutar komunističkog)⁹, no ne čudi ako se pak uzme u obzir da je riječ o dvije političke grupacije, HSS-u i KPJ, kao patronatima aktivnosti tih žena. Isto tako, žene unutar HSS-a bile su umjerenije u potraživanju svojih prava, a aktivnije na kulturno-prosvjetnom planu (obavijesti u tisku o pozivima na manifestacije u narodnim nošnjama i dobrotvorne zabave pokazuju njihovo kulturološko opredjeljenje prema tradicionalnim ruralnim vrijednostima i svjetonazoru unutar kojeg one oblikuju svoj identitet žene/majke/supruge, a da pritom njihove aktivistice za ženska prava ne traže negiranje toga identiteta, nego političku osviještenost i ravnopravno vrednovanje njihove uloge). Treba uzeti u obzir i činjenicu da njihov politički vođa, a u vrijeme Drugoga svjetskog rata to je Vladko Maček, ne promovira uključivanje žena u vojne redove kao što to radi Josip Broz Tito, koji pak u svom pismu Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru u veljači 1942. izričito navodi potrebu za mobilizacijom žena:

»Posvetite naročitu pažnju radu među ženama. Taj rad može uspješno da se vrši na bazi okupljanja žena za pomoć narodnooslobodilačkoj borbi. Ovdje je uspjelo okupiti stotine i stotine žena u antifašistički savez na bazi pomoći frontu: pletenja čarapa, džempera, sakupljanja priloga, stupanja u bolničarke itd. Žene su se toga rada prihvatile s velikim oduševljenjem. Mi smo ovdje našli oko 2 000 kg vune od koje se već predu i pletu na stotine pari čarapa i rukavica. Pošto sve više ima zahtjeva od žena da idu u odrede, mi smo riješili da se one primaju u odrede ne samo kao bolničarke već i kao borci. Bila bi prava sramota za nas da onemogućimo ženama da se i one sa puškom u ruci bore za narodno oslobođenje.«¹⁰

Smještaj žena u ratne redove nije novost¹¹, no žene ratnice na prostoru Hrvatske nisu svi pozitivno percipirali i često ih se optuživalo za nemoral. S druge strane, zbog političkih je okolnosti za kvalitetnu i uspješnu organizaciju NOB-a trebalo aktivirati što više ljudi na svim mogućim razinama, a zbog njihova manjka javila se potreba za svim dostupnim osobama, pa tako i onima ženskog spola.¹² Tu je potrebu nadopunio prijašnji aktivizam radnica za politička prava i ravnopravnost spolova, čime je njihova borba pronašla uporište u NOB-u.

»...Politika je način, na koji se vode državni poslovi a ti poslovi opet duboko zadiru u našu svakidašnjicu oni i jesu naša svakidašnjica. Radi se u stvari o tome, hoćemo li imati kruha, masti, šećera, hoće li sve to biti skupo ili jeftino, radi se o tome kakve će nam biti nadnice i plaće, o tome da li ćemo naći zaposlenje, da li će biti zaštićene matere i djeca, radi se o tome, hoće li biti rat ili mir. Sve je to politika. A smije li netko reći, da se sve to ne tiče žene?

⁷ Više o tome pogledati: Kolar-Dimitrijević, M., 1993. i Leček, S., 2006., 93-139.

⁸ Loborec, B., 1982., str. 52; Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knj. 3, dokument 105 »«Radnicama!««, str. 71.; Marija Sertić, »«O sudjelovanju žena sjeverozapadne Hrvatske u narodnooslobodilačkom ratu i socijalističkoj revoluciji««, Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976., str. 728.

⁹ Sjeverozapadna Hrvatska u NOB-u i socijalističkoj revoluciji, Varaždin, 1976., Mira Kolar-Dimitrijević: Socijalni karakter stanovništva sjeverozapadne Hrvatske uoči Drugog svjetskog rata, 15-34, str. 25.

¹⁰ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe u sjeverozapadnoj Hrvatskoj 1941. - 1945., knjiga II (siječanj - lipanj 1942.). Iz pisma Josipa Broza Tita Edvardu Kardelju i Ivi Loli Ribaru o međusobnim zadacima koji stoje pred Komunističkom partijom u Hrvatskoj (1942., 23. veljače, Foča), 78-80, str. 79.

¹¹ Žene su masovno sudjelovale u Španjolskoj revoluciji 1936., a Velika Britanija još je 1919. godine počela s novačenjem žena za WRNS (The Women's Royal Naval Service).

¹² Usporedi s Webster-Jancar, B., 1990., str. 4.

Politika se uvukla u kuhinju, sakrila se među lonce i tanjure. Ona se nalazi tamo, gdje se odlučuje, hoće li žena za svoj rad primati istu plaću kao muškarac, hoće li ta plaća biti manja, ili će ženu možda istisnut s njenog posla... Vjerojatno nije nigdje jednostavnije, a opet dublje, izražena misao o odnosu žene naprama politici, nego što je to Iljić izrazio riječima: »Svaka kuharica treba da zna upravljati državom«.»¹³ Navedeni tekst objavljen u listu Ženski svijet iz 1941. g. preuzeli su autori zbornika Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi te ga uvrstili u treću knjigu Žene Hrvatske u radničkom pokretu.¹⁴ Većina članaka i parola iznesenih u njoj datira prije citiranog Titova pisma, što pokazuje da je Tito samo prihvatio proces emancipacije koji je već počeo, a upravo je način prihvaćanja ono što je razlikovalo ženu unutar NOB-a, seljačkog pokreta i ustaške ideologije NDH u Drugome svjetskom ratu. Treba ipak napomenuti da ni sami sudionici NOB-a nisu odmah prihvatili žene kao politički subjekt¹⁵, ali potpora vrha o tom je pitanju bila vrlo jasna. Rezultati toga bili su vidljivi i nakon rata. Naime, Ustavom socijalističke Jugoslavije 31. 1. 1946. donesena je posebna odredba kojom su žene službeno postale »ravnopravne s muškarcima u svim područjima državnog, privrednog i društvenopolitičkog života«, čime je ostvareno »«opće biračko pravo, tj. novo demokratsko pravo građana da biraju i da budu birani u sve predstavničke organe državne vlasti, počevši od Narodne skupštine FNRJ i narodnih odbora, bez ikakve diskriminacije, razlika i cenzusnih ograničenja«.»¹⁶ Zakonom je osigurana i ravnopravnost vezana uz imovinu stečenu u braku, što je odmak od položaja žene na koji je upozorila Mara Matočec na velikoj skupštini Hrvatske pučke seljačke stranke 3. veljače 1919.¹⁷ Budući da je tema moga bavljenja bilo pitanje emancipacije u Drugome svjetskom ratu, potragu za primjerima koji pokazuju je li taj poslijeratni zakon uistinu djelovao u praksi, u radnoj i intimnoj svakodnevici mirnodopskog vremena, ostavljam za neka kasnija istraživanja. No upozoravam na sljedeće - izvještaj Kotarske izborne komisije za kotar Koprivnicu 11. 11. 1946. objavljuje rezultate izbora za sabor NR Hrvatske, a na popisu kandidata nije nijedna žena.¹⁸ Taj podatak ne treba iznenaditi promotri li se rodna struktura vodećih mjesta u NOB-u, ali stvara drukčiji pogled na uvjerenje o ravnopravnosti.

Kratka analiza političke aktivnosti žena unutar HSS-a u vrijeme Drugoga svjetskog rata pokazuje da je riječ o vrlo složenoj problematici. Naime, dok literatura Maru Matočec opisuje kao pacifisticu¹⁹, a HSS-ove ženske borbe za prava kao taktičarke koje borbu za interese svoje grupe podređuju onima nacionalnim²⁰, *Koprivnički Hrvat* u travnju 1942. izvještava da se Hrvatsko srce odlučilo priključiti Ženskoj lozi ustaškog pokreta, a svoj novac darovati njima i kuhinji Crvenoga križa.²¹ Kontradiktoran je i dio Miškinina teksta koji daje Božena Loborec (preuzet iz

¹³ *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, knj. 3, Zagreb, 1967., dokum. 551 »«Nije politika za ženu???»«, str. 453./454.

¹⁴ *Građa u spomenutoj knjizi potvrdila mi je prije spomenuto zapažanje da je poslijeratna historiografija korijene ženske emancipacije u Hrvatskoj tražila u aktivizmu radnica.*

¹⁵ *Dobrila Pepo*, A., 1983., str. 98.

¹⁶ *Enciklopedija Jugoslavije 5*, Zagreb, 1988., str. 686.

¹⁷ *Rudolf Horvat, Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1942., pretisak Zagreb 1992., str. 67. Horvat navodi da je Mara Matočec na spomenutoj skupštini »«upozorila na bijedni položaj žene u koji je zapala zbog današnjeg nasljednog prava. Po tome pravu dobiva žena iza muževe smrti jednu četvrtinu zemlje, i to samo u tom slučaju, ako imade svoje djece. Traži sva prava za žene, koja uživaju i muškarci, a u prvom redu pravo glasa».

¹⁸ *Zvonimir Despot, Vrijeme zločina, Novi prilozii za povijest koprivničke Podravine 1941. - 1948.*, Zagreb - Slavonski Brod, 2007., str. 355.

¹⁹ *Pogledati Kolar-Dimitrijević, M.*, 1993.

²⁰ *Leček, S.*, 2006., str. 98.

²¹ *U spomen na 1. godišnjicu Nezavisne Države Hrvatske, Koprivnički Hrvat*, br. 15, Koprivnica, 18. travnja 1942., str. 2. *Budući da bi ulogu Hrvatskog srca u politici NDH trebalo detaljnije istražiti, ostavljam ove podatke kao pripomoć radu na tu temu.*

časopisa *Ženski svijet* br. 4, Zagreb 1939.), a sugerira potrebu uključivanja žena u rat.²² No dobiveni podaci nedostatni su za iznošenje ozbiljnih zaključaka o političkoj aktivnosti žena unutar seljačkog pokreta u navedenom razdoblju. Štoviše, smatram da bi se to pitanje trebalo detaljno obrađivati u kontekstu same Hrvatske seljačke stranke kako bi se izbjegle neodgovarajuće interpretacije. Stoga jedino mogu primijetiti da tekstovi o NOB-u zasluge za politički rad sa seoskim ženama pripisuju partizankama.²³

U usporedbi s prethodno rečenim spoznajama, žena u sklopu ustaškog pokreta nije bila politički subjekt, ali NDH je po uzoru na nacističku Njemačku uključivao žene u svoju ideološku mašineriju. One su odgajane i obavještavane o zbivanjima tako da žive u svojevrsnom »čistom hrvatskom duhu«, a uloga im je bila da budu tjelesno i mentalno snažne i čedne, sve kako bi radale i odgajale vrhunske Hrvate, potrebne novoj državi (o čemu će više riječi biti poslije). Koprivničke novine tako spominju žensku Ustašku mladež, tzv. Ustaške junakinje²⁴ i Žensku lozu ustaškog pokreta²⁵. Time žene dobivaju svoj djelokrug unutar postojeće patrijarhalne strukture prilagođene novim političkim potrebama.

PODJELA RADNIH I RATNIH ULOGA

U radovima o koprivničkom prostoru četrdesetih godina 20. st. te u koprivničkim novinama toga vremena spominju se različita zanimanja u kojima su radile žene. U novinskim se oglasima i člancima tako navode kuharice, kućne pomoćnice, dvorkinje, krojačice koje traže namještenje, radnice i učiteljice premještane u druge kotare, a u literaturi se mogu pronaći farmaceutkinje, bolničarke i liječnice²⁶, nadničarke u rudniku Mirna u Bregima 1942. godine²⁷ te radnice u koprivničkoj Tvornici ulja 1933. godine,²⁸ koje navodim stoga što ih spominje i Božena Loborec kada analizira sudjelovanje žena u NOB-u²⁹. Budući da je neravnopravno vrednovanje ženskog rada bilo (i još jest) globalni problem, kao prilog tome dodajem konkretni pronađeni podatak za koprivničko područje - izvještaj za spomenuti rudnik Mirna u Bregima 1941. govori da su nadničari zarađivali 24 dinara na dan, a nadničarke 20.³⁰

Stanovnice grada i okolice sudjelovale su i u kulturno-dobrotvornom radu pa se tijekom ratnih godina mogu pronaći obavijesti o aktivnostima Hrvatskog srca, društva Hrvatska žena, sestrinstva Hrvatskog crvenog križa³¹, Gospojinskog dobrotvornog društva u Koprivnici, Ženske pučke škole u Koprivnici³², Prosvjetnog udruženja hrvatskih katoličkih žena, Ustaške mladeži, Ženske

²² Loborec, B., 1982., str. 58.

²³ *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi, knj. 3, dokument 540 »Zadaci žena«*, str. 445; Loborec, B., 1982., 58-74; Dobrila Pepo, A., 1983.

²⁴ *Tabor ženske Ustaške mladeži u Koprivnici, Koprivnički Hrvat, br. 16, Koprivnica, 24. travnja 1942.*, str. 2.

²⁵ *Koprivnički Hrvat, 1943.*, br. 25, Koprivnica, 17. travnja, str. 2.

²⁶ *Hrvoje Tartalja: Farmaceutska služba i liječnici partizani na području Podravine, Podravski zbornik, 6, Koprivnica, 1980. g.*, 26-34.

²⁷ *Mira Kolar-Dimitrijević, Podravski ugljenokopi u vrijeme Drugog svjetskog rata, Podravski zbornik, 79; 60-69, str. 61.*

²⁸ *Mira Kolar-Dimitrijević: Tvornica ulja u Koprivnici i njezino radništvo, Podravski zbornik, 84, Koprivnica, 1984. g.*, 50-55, str. 54 (popis radnica i radnika).

²⁹ Loborec, B., 1982., str. 58. *Povezati s prije navedenom postavkom o traženju klice ženske emancipacije u radničkim pokretima prvih desetljeća 20. st.*

³⁰ *Kolar-Dimitrijević, M., 1984.*, 60-69, str. 61.

³¹ *Osnivanje sestrinstva H.C.K., Koprivnički Hrvat, br. 3, Koprivnica, 23. siječnja 1943.*, str. 3.

³² *Podravske novine, br. 50, Koprivnica, 16. prosinca 1939.*, str. 4. *Kratka najava dobrotvorne priredbe u korist siromašnih učenica.*

loze ustaškog pokreta, SKOJ-evki i SKOJ-evaca.³³ Žene, dakle, nisu bile »nevidljive« u javnoj sferi postojeće društvene strukture, ali su provodile one aktivnosti koje su bile tradicionalno vezane za ulogu žene/majke/supruge/kućanice - rad s djecom, briga za bolesne i siromašne te kućanski poslovi. No zbog potrebe za radnom snagom radilo se u tvornicama, ugljenokopu te na polju, iako je tu, kao što je već spomenuto, ženski rad bio manje vrednovan, budući da muškarci i žene nisu ni politički ni zakonski bili jednako tretirani. Narodnooslobodilačka borba deklarativno donosi promjene pa puštanje žena u borbene i političke redove, kao i njihova masovna mobilizacija za rad na terenu, uz retoriku o jednakosti spolova uistinu stvara dojam da diskriminacija nije postojala. Literatura je podupirala taj »mit o ravnopravnosti«³⁴ jer je uloga žene u partizanskim redovima drukčije postavljena od uloge žene u nacističkoj strukturi NDH. Partizanke i simpatizerke koprivničkog područja, baš kao i njihove drugarice iz ostalih krajeva, ratovala su i provodile diverzantske akcije, radile političku propagandu na terenu, nosile hranu i poruke logorašima Danice te pomagale u njihovu bijegu, skupljale hranu i sanitetski materijal, izrađivale odjeću, liječile i njegovale bolesnike, skupljale ranjenike na terenu, obavljale kurirske poslove itd. Bile su sveprisutne u pokretu i načelno nisu bile odvajane od muškaraca. No time se smetnula s uma činjenica da su vodeće partijske i vojne strukture bile pretežno »muške«. Tako npr. u osmeročlanom izvršnom odboru ONOO Bjelovar 1943. godine djeluju dvije ženske osobe (potpredsjednica Mileva Cetušić iz križevačkog kotara i Kata Šošćarić iz Hlebina kao članica)³⁵, na popisu članova okružnog i kotarskih komiteta OK Bjelovar iz kolovoza 1944. politički i organizacijski sekretari su muškarci (iako u koprivničkom kotarskom komitetu prevladavaju žene)³⁶, a u izvještaju štaba NOU brigade »Braća Radić« štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o formiranju Četvrtoga bataljona te promjenama u komandnom kadru štabova bataljona u studenome 1943. godine ne stoji nijedno žensko ime³⁷. Pritom napominjem da su ovo izdvojeni primjeri te da je žena u odborima bilo, iako ne u jednakom omjeru kao muškaraca niti je mnogo njih držalo najmoćnije pozicije.

Ipak, ne treba smetnuti s uma da je »mit o ravnopravnosti« pojam koji je primjenjiv ako se na NOB gleda iz perspektive suvremenog društva i njegova sustava vrijednosti. Promjena društvenog mentaliteta složen je proces koji ne završava nakon nekoliko godina. Uostalom, ljudi su se uključivali u djelatnosti koje su ionako tradicionalno bili naučeni obavljati - masovno uključivanje muškaraca u ženske kružoke koji su pleli toplu odjeću i pripremali hranu za borce ne bi imalo željenog učinka uzme li se u obzir da se radilo o tradicionalnim ženskim poslovima niti bi većina tadašnjih žena bez ikakvog vojnog i političkog iskustva mogla zauzeti vodeće položaje, a da ne izazove tragične posljedice za svoje suborce.

³³ Dobrotvorna ženska društva spominju se uglavnom u Podravskim novinama 1939. te Koprivničkom Hrvatu 1941. i 1942. godine. Već 1943. Koprivnički Hrvat daje obavijesti i članke vezane samo uz kulturne i karitativne djelatnosti Ustaške mladeži i Ženske loze ustaškog pokreta, a Dobrića u Prilozima za povijest NOB-a koprivničkog kraja na str. 156 navodi kulturno-prosvjetnu aktivnost mladeži u oslobođenoj Koprivnici 1943. -1944.

³⁴ Webster-Jancar, B., 1990., *The Partisan Myth of Equality*, str. 99.

³⁵ Dobrića Pepo, A., 1983., str. 10.

³⁶ Zdravko Dizdar: Pregled razvitka NOP-a u Podravini 1944. godine, *Podravski zbornik*, »84, Koprivnica, 1984. g., str. 23.

³⁷ Građa za povijest Narodnooslobodilačke borbe i socijalističke revolucije u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, knjiga VII, Zagreb, 1987., str. 18. Izvještaj štaba NOU brigade »Braća Radić« štabu Druge operativne zone NOV i PO Hrvatske o formiranju Četvrtoga bataljona te promjenama u komandnom kadru štabova bataljuna 1. studenoga 1943.

MORAL U SLUŽBI IDEOLOGIJE

Čednost žene, njezino djevičanstvo kao uvjet ulaska u bračnu zajednicu te čestitost, skromnost i vjernost u bračnom životu u današnje su vrijeme dio individualne intime ili vrednote određenih društvenih skupina. Raspad braka, preljub, abortus, promjene partnera, savjeti ženama o uspješnom zavođenju, teme su koje su svakodnevno prisutne u javnom i privatnom diskursu, bilo na ozbiljan ili banaliziran način. No još u prvoj polovici 20. st. o tome nije ni moglo biti spomena u javnosti, dapače, bilo je marginalizirano kao nešto što je seksualno devijantno, amoralno. Ženski listovi i tiskovine s rubrikama namijenjenima ženama davali su savjete vezane uz kućanstvo i modu³⁸, a pitanja njihova političkog prava tek postupno dobivaju svoje mjesto.³⁹ Skandal nije bio tržišna roba, čak štoviše, posebno su bile cijenjene one žene koje su se isticala čudorednim ponašanjem i dobrotvornim radom. Tako *Koprivnički Hrvat* u srpnju 1941. g. objavljuje tekst u povodu smrti Terezije Sulimanović, predsjednice Dobrotvornoga gospojinskog društva u Koprivnici i Prosvjetnog društva hrvatskih katoličkih žena, za koju se, među ostalim, kaže da je bila »uzorna hrvatska katolička žena, plemenita supruga, majka i javna dobrotvorna radnica«⁴⁰, a Podravske novine u siječnju 1939. g. afirmativno pišu o učiteljici Anđeli Kralj koja je zbog obiteljskih razloga napustila školu u Kunovcu⁴¹. U skladu s time valja napomenuti da navedeno Dobrotvorno gospojinsko društvo u Koprivnici u svojim pravilima čak ističe da Upravni odbor može isključiti bilo kojeg člana »ako svojim vladanjem izgubi čast i poštovanje u javnosti«⁴².

Pitanje ženske čestitosti i moralnog ponašanja bilo je i sastavni dio ideološke propagande u političkim frakcijama Drugoga svjetskog rata. Neki ustaški članci izravno su se obrušavali na komunistička stajališta o ženskim pitanjima, a partizanke i komunistice bile su sinonim za nemoral najnižeg oblika. Nacistička ideologija pozivala se na tradicionalan kult obitelji i majke kao uporišta privatne sfere u kojoj se oblikuje nacionalni identitet. Časopis *Ustaškinja* stoga u svom drugom broju donosi članak Ante Pavelića u kojem poglavnik iznosi negativno viđenje novih, točnije rečeno komunističkih pogleda na društvenu ulogu žene te, među ostalim, navodi:

»...Prisilnim se radom odvodi žena od obiteljskog ognjišta u skupne blagovaone, a marksističkim izobražavanjem u skupne dvorane marksističkih tečajeva i predavanja, sastanaka i razpravljanja o teorijama bezvjerstva, bezboštva i nepotrebnosti obiteljskog života, za koji je ženu sama priroda odredila.«⁴³ Prema Paveliću, takva će propaganda odvesti ženu od svih njezinih dosadašnjih djelatnosti do potpunog materijalizma »na kome nema ni traga duhovnom zajedništvu ljudi uobće, pa napose ni bračnih suprug, nego je sav odnošaj sveden na puko zgodnično uparivanje u svrhu tjelesnih potreba«. Konkretni primjer toga je i njegova izjava predstavnicama Hrvatskog srca koprivničkoga kotara kojom je »upozorio na zasluge hrvatske žene za očuvanje hrvatskog ognjišta te izrazio svoje uvjerenje da će hrvatske majke biti najbolja pomoć u podizanju nove ustaške generacije«.⁴⁴ No još je zanimljiviji članak Olge Osterman u pr-

³⁸ Npr. Za naše žene/Kakvo rublje - takva žena, *Podravske novine*, br. 5, Koprivnica, 4. veljače 1939.

³⁹ Poput članka Mare Matočec »Hrvatice i pravo glasa«, *Podravske novine*, br. 44, Koprivnica, 4. studenoga 1939. g.

⁴⁰ *Koprivnički Hrvat*, br. 6, Koprivnica, 5. srpnja 1941. g. Ovaj primjer navodim kao dokaz iznesenoj tvrdnji s obzirom na to da sam primijetila kako se u novinskim izvještajima o javnim dobrotvornim aktivnostima koprivničkih ženskih društava ne spominju pojedina imena niti se pišu članci o nekim istaknutim ženama. Spomen imena uglavnom sam zamijetila kod obavijesti o premještanjima učiteljica i učitelja na rad u druge kotare.

⁴¹ *Koprivnički Hrvat*, Koprivnica, 21. siječnja 1939., str. 3. Dotičnoj je Hrvatsko srce zbog zasluga za zajednicu i društvo organiziralo oproštajni banquet.

⁴² *Pravila Gospojinskoga dobrotvornog društva u Koprivnici, 1909. godina*, str. 6, MGKc.

⁴³ Ante Pavelić, *Boljševizam i obitelj, Ustaškinja*, br. 2, 10. svibnja 1942., str. 9.

⁴⁴ *Koprivnički Hrvat*, br. 1, Koprivnica, 31. svibnja 1941., str. 3.

vom broju istoga časopisa u kojem se izričito navodi ideal žene kakav propagira nacistička politika:

»...prvi naravni borac za obstanak i napredak preporodjenoga hrvatskog naroda i obnovljenje hrvatske države jest po prirodnome redu hrvatska žena - mati. Kakva bude hrvatska suvremena žena, takva će biti suvremena hrvatska mati, hrvatska porodica, dakle i hrvatski narod i hrvatska država, sviestno uređjena, usmjerena i vodjena hrvatska narodna zajednica.

U prvome redu mora biti hrvatska žena tjelesno i duševno zdrava i jaka, pomoću vjere ćudoredno izgrađena i osnažena, pomoću narodne predaje i poviesti u narodnome duhu učvršćena, umno razvijena i obćeno obrazovana. Samo tako podpuno uskladjena žena moći će odgovarati našim sadašnjim i budućim potrebama.«⁴⁵ Takvu zdravu, jaku i ćudorednu Hrvaticu trebalo je stvarati od njezine najranije dobi, pa su u skladu s time djevojčice i djevojke educirane i odgajane odvojeno od dječaka. Tako je u Koprivnici osnovana Privatna ženska realna gimnazija u Koprivnici s pravom javnosti u Zavodu Presv. Srca družbe Kćeri Božje ljubavi kao »prvo žensko srednje učilište u ovom kraju, koje radi potpuno u ustaškom narodnom duhu«⁴⁶; djeca i mladi pohađali su sastanke Ustaške mladeži u odijeljenim terminima⁴⁷ i u različito im je vrijeme bila dostupna građa u knjižnici te iste organizacije⁴⁸. Zajedno su organizirali javne priredbe u povodu važnih datuma⁴⁹, susrete s Ustaškom mladeži drugih krajeva te obavljali društveno korisne zadatke (poput prikupljanja starih predmeta)⁵⁰. Djevojke starije od 21 godine djelovale su unutar Ženske loze ustaškog pokreta, osnovane posebnom odredbom Poglavnika iz studenoga 1941.⁵¹, koja je u Koprivnici formirana 13. travnja 1943.⁵² Koliko je Nezavisna Država Hrvatska propagirala ćudorednost, pokazuje i odredba Ministarstva unutarnjih poslova NDH od 14. srpnja 1941. o suzbijanju nećudorednih pojava. U Koprivnici su stoga 1943. godine poduzete i konkretne mjere - u ožujku je zatvorena gostionica Franjice Bugarin »jer je prostorije svoje gostionice opetovano zlorabila za održavanje nećudorednih sastanaka«⁵³, u travnju su sve koprivničke javne ustanove dobile obavijest da u skladu s navedenom odredbom svi službeni djelatnici i građani moraju prijaviti one koji izriču psovke i kletve te da mladići koji nisu navršili 18 godina ne smiju u gostionice bez pratnje roditelja ili skrbnika i ne smiju im biti točena alkoholna pića⁵⁴, a u svibnju je uhićeno jedanaest djevojaka i žena zbog sumnje u bludništvo jer dotične »bez ikakvog imetka - premda ništa ne rade - provode život u bezposlici, imadu i skupocjenu pomodnu odjeću i obuću s kojom ih snabdijevaju »prijatelji« neoženjeni a tu i tamo i oženjeni«.⁵⁵ No valja napomenuti da te podatke treba uzeti s rezervom jer se od živućih svjedoka onoga vremena može čuti podosta priča o nemoralnom ponašanju ustaških vojnika.⁵⁶

Još je jedan primjer »«moralne propagandne»« i članak ustaškog pobočnika Mije Bzika u listu *Ustaša* koji izravno napada Maju Veseli i Bosiljku Ljepavu, profesorice koprivničke gimnazije i

⁴⁵ Olga Osterman, »Žena u novoj hrvatskoj državi«, *Ustaškinja*, god. 1, br. 1, 1942., str. 5 (ovaj broj nema sačuvanu početnu stranicu).

⁴⁶ *Koprivnički Hrvat*, br. 35, Koprivnica, 5. rujna 1942., str. 3.

⁴⁷ *Koprivnički Hrvat*, br. 18, Koprivnica, 9. svibnja 1942., str. 2.

⁴⁸ *Koprivnički Hrvat*, br. 5, Koprivnica, 31. siječnja 1942., str. 2.

⁴⁹ *Koprivnički Hrvat*, br. 12, Koprivnica, 27. ožujka 1943.

⁵⁰ *Koprivnički Hrvat*, br. 8, Koprivnica, 27. veljače 1943., str. 1.

⁵¹ *Tko je tko u NDH. Hrvatska 1941. - 1945.*, Zagreb, 1997., str. 484.

⁵² *Koprivnički Hrvat*, br. 25, Koprivnica, 17. travnja 1943., str. 2.

⁵³ *Koprivnički Hrvat*, br. 10, Koprivnica, 13. ožujka 1943., str. 3.

⁵⁴ »Suzbijanje nećudorednih pojava«, *Koprivnički Hrvat*, br. 16, Koprivnica, 24. travnja 1943., str. 2.

⁵⁵ »O suzbijanju nećudorednog života«, *Koprivnički Hrvat*, br. 17, Koprivnica, 1. svibnja 1943., str. 3.

⁵⁶ Kao jedan od primjera mogu navesti uspomene Koprivničanke Branke Vrabc koja mi je u razgovoru u kolovozu 2005. opisivala razuzdano ponašanje pripadnika Crne legije tijekom njihova boravka u Koprivnici od veljače 1944. do svibnja 1945.

članice Gradskog odbora AFŽ-a Koprivnice koje su, prema Anti Dobrili Pepi, mobilizirale gotovo cijeli sedmi i osmi razred koprivničke gimnazije za odlazak u partizane 1944. godine.⁵⁷ Tako Bzik o njima piše:

»Nakon sastanka vodjena su djeca u šumu i po perivojima, gdje se je na životinjski način upućivalo malodobnu djecu o slobodnoj ljubavi i oskvrnjivalo ju na zulukaferski način. Tako se je htjelo mušku i žensku djecu predobiti za njihov životinjski šumski život... A židovi i drugi tudjinski komandiri sa raznim Majama, Ljepavama i Savkama orgijali su, uživajući u »Domu kulture« nad odrubljenim glavama i oskvrnutoj djeci.«⁵⁸ Kakav je odjek imala ustaška propaganda o čednosti, govori i izjava Marice Zastavniković na skupu AFŽ-a u Koprivnici 1943. godine:

»Žene su pitale kako stoji s moralom u našoj vojsci. One sada prvi puta vide žene borce pa njima je to čudno pa ih zanima život naših žena boraca. Neprijateljska propaganda širila je glasine, kako je skoro svaka druga žena u partizanima u drugom stanju.«⁵⁹

Postavlja se pitanje koji je razlog uvjerljivosti navoda o nemoralu u partizanskim redovima. Naime, dr. Krešimir Švarc, predsjednik Židovske općine u Koprivnici i sudionik NOB-a, u razgovoru u kolovozu 2005. godine, među ostalim, prisjetio se da su muškarci i žene u partizanima spavali odvojeno na različitim stranama iste prostorije i uistinu se pazilo na ponašanje među osobama različita roda (dakle, krug ljudi oko gospodina Švarca zadržao je kulturološke moralne stege tradicionalnog društva u kojem je odrastao i prilagodio ih danim uvjetima). S druge strane, Mara Blažek, podrijetlom iz Prekodravlja, ispitana u rujnu iste godine, ustvrdila je da ne može reći »«ništa lijepo»« o partizankama.⁶⁰ Usprkos vremenskom odmaku unutar kojeg su se nedvojbeno dogodile određene političke i svjetonazorske promjene, spomenuta je ispitnica zadržala svoje uvjerenje u upitnu čestitost partizanki, iako za to nije navela nijedan konkretni primjer, nego je uvjerenje formirala na temelju priča koje je čula u ono vrijeme.⁶¹

ZAKLJUČAK:

Unutar HSS-a i prije Drugoga svjetskog rata bila je zastupljena problematika političkog prava žena i ženske ravnopravnosti, što je imalo odjeka i na koprivničkom području. No emancipacija je »zamah« doživjela u ratno vrijeme pod okriljem NOB-a kada su žene retorikom i propagandom izjednačavane s muškarcima u radnim i ratnim zadacima, a poslijeratnim Ustavom 1946. i pred zakonom. Uz većinu tradicionalnih ženskih poslova prilagođenih ratnim uvjetima (poput njege bolesnika i ranjenika, brige za logoraše, skupljanja lijekova, sanitetskog materijala i hrane, izrade odjeće), one su bile prisutne u vojnim redovima, obavljale su političku propagandu na terenu i rizične kurirske poslove, a najaktivnije su bile nagrađivane članstvom u Komunističkoj partiji. S druge strane, ideologija NDH promovirala je ideal tradicionalne žene kao kućanice i majke, čuvarice ognjišta i privatne sfere koja postoji sa svrhom da rađa i odgaja iznadprosječne, jake i zdrave Hrvate. Mobilizacija žena u partizanske redove te njihov cjelodnevni fizički suživot s muškarcima na istom prostoru u neprijateljskoj su propagandi bili tretirani kao raspad tradicionalnih moralnih vrijednosti. Stoga su prve aktivistice nailazile na probleme unutar zabačenijeg teritorija gdje je konzervativna patrijarhalna struktura bila vrlo jaka i gdje se njihov rad tretirao kao »«nešto što žene ne rade»« pa je trebalo vremena da šira javnost prihvati žene ratnice. Napokon, sva se zbivanja događaju u društvenom prostoru koji je i sam tradicionalan, dakle, unutar

⁵⁷ Dobrila Pepo, A., 1983., str. 150.

⁵⁸ Ustaša - vjestnik hrvatskog ustaškog oslobodilačkog pokreta, br. 16, 16. travnja 1944.

⁵⁹ Dobrila Pepo, A., 1983., str. 153.

⁶⁰ Iako dvoje navedenih ispitanika nisu reprezentativni uzorci društvenih skupina odabranih za istraživanje, njihova su svjedočanstva dala zanimljiv prilog vezan uz ćudoređe u partizana.

⁶¹ Time i partijski apeli za aktivisticama na terenu među ljudima dobivaju svoj kontekst.

toga okvira potenciraju se promjene postojećeg mentaliteta. U skladu s time biva jasnije zašto nitko od sudionika nije primijetio da je ravnopravnost bila samo mit te da su najmoćnije vojne i političke položaje držali uglavnom muškarci.

Nisu komunisti jedini zaslužni za političko osvješćivanje žena i njihovo puštanje u ratne redove, oni su samo prihvatili proces koji se otprije zbivao i u drugim dijelovima svijeta te je u njihovu djelovanju naišao na dobro uporište, a njihova je Ustavom zajamčena ravnopravnost, za razliku od HSS-ove, bila ostvarena u zakonskoj praksi.

SUMMARY

When choosing a concept of the emantipation of women as a main perspective of a research, this paper analyzes activities of women in Koprivnica and its region during the Second World War which are mostly mentioned in publicated works on similar subject and newspapers in Koprivnica of that time. Process of emantipation has been observed by analyzing dvelopment of political consciencesness, existance of a woman in public sphere and her inrolement in wartime activities, all questioned from diferent aspect of morality. This shows that interpretation of a woman as a political subject depended on ideological purpose of political fractions, and also that the highest positions in Yugoslav People's Liberation War were mostly reserved for men. Nevertheless, people of that time lived in traditional society and changes in mentality had to be made at first to continue process of emantipation. Taken from that point of wiew, Myth of Equality has its logical meaning.